

15. Kołodziejczyk D. Posłowie Rzeczypospolitej w Stambule / Dariusz Kołodziejczyk // *Dawne elity – słowo i gest*; [red. J. Axer, J. Olko]. – Warszawa : Dig, 2004. – S. 217–223.
16. Kołodziejczyk D. Semiotics of behavior in Early Modern diplomacy. Polish embassies in Istanbul and Bahçesaray / Dariusz Kołodziejczyk // *Journal of Early Modern History*. – 2003. – Vol. 7. – Nr. 3–4. – P. 245–256.
17. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646 / [wyd. A. Biedrzycka]. – Kraków : Societas Vistulana, 2005. – 775 s.
18. Nehring K. Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten der Habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen / Karl Nehring. – München, 1995. – 771 s.
19. Pietrzak J. W przygaszonym blasku wiktorii Chocimskiej : sejm w 1623 r. / Jerzy Pietrzak // *Acta Universitatis Wratislaviensis*. – 1987. – No. 890. – 98 s.
20. Roe T. Negotiations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive / Thomas Roe. – London, 1775.
21. Spuler B. Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). 2. Teil / Bertold Spuler // *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. – 1935. – Bd. XI. – Heft III/IV. – S. 171–222.
22. Trzy relacje z polskich podróży na Wschód Muzułmański w pierwszej połowie 17 w. / [wyd. Adam Walaszek]. – Krakow : Wydawnictwo Literackie, 1980. – 151 s.
23. Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677–1678 / [wyd. F. K. Pułaski]. – Warszawa, 1907. – 509 s.

T. Grygorieva

THE DIPLOMACY OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH ON THE EVE AND DURING THE POLISH-OTTOMAN WAR OF THE SEVENTEENTH CENTURY

The article discusses the problem of the practical functioning of the embassies from the Polish-Lithuanian Commonwealth in Istanbul in the 17th century, and more precisely – to the liberty of contact enjoyed by the diplomats during their missions. Polish materials, Ottoman habits of ambassadorial reception were far closer to the Muscovite practice of isolating foreigners, than it seems when employing exclusively Western European sources.

Keywords: embassy, resident, communication.

УДК 327.8 (410) «1916»

Щестюк Т. М.

ВИСВІТЛЕННЯ ПОВСТАННЯ ШЕРИФА МЕККИ ХУСЕЙНА В БРИТАНСЬКІЙ ПРЕСІ

У статті розглянуто висвітлення арабського повстання 1916 р. у британській пресі. Порівняння змісту статей у «Таймс», «Манчестер гардіан» та «Обзервер» дає підстави для висновку, що в усіх трьох газетах повстання розглядається як релігійне: повстання священних місць ісламу чи повстання шерифа Мекки.

Ключові слова: преса, арабське повстання, халіфат, іслам, Перша світова війна.

Розпочавшись на європейському континенті, Перша світова війна згодом поширилася і на країни мусульманського світу. Однією з найвідоміших подій на Близькому Сході є безумовно арабське повстання шерифа Мекки Хусейна 1916 р. Завдяки цьому повстанню Лоренс Аравійський, один із членів Арабського бюро та офіцер британської розвідки, став всесвітньо відомою фігурою, а сини шерифа – монархами в Іраку та Йорданії (якими Британія керувала через мандати Ліги Націй). Листування представника Великої Британії в Єгипті Мак-Магона з Хусейном і досі згадується в контексті територіальних претензій арабів та ізраїльтян: чи мали належати землі Ізраїлю до складу держави шерифа Хусейна. Однак арабське повстання мало стосувалося

мою фігурою, а сини шерифа – монархами в Іраку та Йорданії (якими Британія керувала через мандати Ліги Націй). Листування представника Великої Британії в Єгипті Мак-Магона з Хусейном і досі згадується в контексті територіальних претензій арабів та ізраїльтян: чи мали належати землі Ізраїлю до складу держави шерифа Хусейна. Однак арабське повстання мало стосувалося

до ще одного питання – халіфату. До Першої світової війни, переважно через володіння священними містами ісламу, Меккою і Мединою, султан Османської імперії визнавався халіфом, релігійним лідером усіх мусульман. Міжнародного значення позиції халіфа надавало те, що європейські держави мали колонії або сфери інтересів у мусульманському світі. Зокрема, Британія, що мала більше підданих мусульман ніж Османська імперія, з одного боку, повинна була б зважати на їх симпатію до Османської імперії, з іншого – у випадках масових хвилювань намагалась використати авторитет халіфа для впливу на своїх підданих.

Повстання шерифа Мекки проти Османської імперії під час Першої світової війни, хоча й увійшло до історіографії як «арабське», значною мірою пов'язувалось з питанням халіфату. Відтак воно могло бути використаним для підризу претензій султана на халіфат. Однак британці мали зважати на авторитет халіфа серед своїх підданих-мусульман, що міг переважити над лояльністю до Британії у випадку її втручання у справи ісламу. Метою цієї статті буде з'ясування питання, яким чином релігійне значення арабського повстання висвітлювалось у британській пресі у 1916 р.: «Таймс», що зверталась також до читацької аудиторії в колоніях, та «Манчестер гардіан» і «Обзервер», які мали, власне, британське коло читачів. Це видається важливим із кількох причин.

По-перше, хоч листування Мак-Магона–Хусейна та арабське повстання є одними з найвідоміших тем у дослідженні політики Великої Британії на Близькому Сході під час Першої світової війни, їхнє висвітлення в історіографії досить неоднозначне. Зазвичай повстання розглядається як націоналістичне. Однією з причин цього є те, що саме так повстання висвітлювалось в мемуарах британського розвідника на Близькому Сході Т. Е. Лоуренса (відомого як Лоуренс Аравійський). У перших розділах «Семи стовпів мудрості» автор розглядає повстання крізь націоналістичну рамку: визначаючи, хто такі араби, які їхні мови. Кажучи про неминучість успіху арабської компанії та «арабський дух» [11, с. 23, 33–38, 45]. Хоча дослідники піддають сумніву, що шериф Хусейн як традиційний лідер поділяв націоналістичні погляди [19, с. 115]. Утім, Дж. Антоніус, Б. Ліддел Гарт та Дж. Волах розглядають повстання як релігійне, як протидію заклику халіфа до джихада [1, с. 293; 2, с. 141; 26, с. 150]. Однак тоді виникає питання, чому заклик халіфа був у 1914 р., а реакція на нього лише у 1916 р. Більше того, ці дослідники трактують повстання як релігійне саме через використання його проти халіфа, тоді навіть націоналістичне повстання, що пропонувало

інші цінності, також може трактуватись так само. Тож, необхідно розглянути, чи справді повстання апелювало до релігійних почуттів мусульман і може класифікуватись як релігійне. Ймовірно, різні учасники повстання могли мати різне бачення мети: релігійне чи націоналістичне. Однак це дослідження буде насамперед присвячене британській оцінці повстання. Огляд преси за 1916 р. дає змогу краще зрозуміти, як повстання оцінювалось у Великій Британії.

По-друге, суспільна думка та лояльність населення, зокрема у колоніях, була важливим чинником під час війни. Однак в історії міжнародних відносин традиційно більше значення надається дипломатичним угодам ніж пресі, хоча дипломатичні угоди здебільшого були таємні. Саме преса формувала думку населення, отже, як ці події сприймалися сучасниками у той час, залишається значною мірою невідомим.

По-третє, повідомлення в пресі випереджали офіційну реакцію Британії на повстання, а відтак уможлилювали її корекцію залежно від реакції населення.

Перші відомості про повстання шерифа Хусейна з'явилися у британських газетах не лише раніше офіційної урядової оцінки, а й на 2 місяці раніше ніж декларація Хусейна [18; 20] щодо його намірів. 22 червня 1916 р. новини про повстання від Рейтер були вміщені в «Таймс» та в «Манчестер гардіан». За повідомленням Рейтер, «його високість великий шериф Мекки за підтримки арабських племен Західної та Центральної Аравії, проголосив незалежність арабів від Туреччини та Османської імперії, під чийм поганим управлінням і бездіяльністю країна так довго потерпала» [7; 12]. Повідомляється, що повстання почалось 9 червня, Мекка, Джедда та Таїв вже перебувають під контролем повстанців, а Медина оточена. Кореспондент Рейтер в Каїрі зазначає, що під владою шерифа «з впевненістю можна очікувати, що труднощі з якими стикалось щорічне паломництво до святих місць протягом останніх років будуть усунені» [7, 12]. Отже, вже в цьому повідомленні повстання розглядається у зв'язку з двома важливими для ісламу питаннями: священні місця ісламу та питання паломництва.

Однак коментарі «Таймс» та «Манчестер гардіан» на інформацію Рейтер значно відмінні. Коментарі «Манчестер гардіан» пояснюють своєму читачу, чому місця згадані в повідомленні важливі для ісламу, що є очевидним для більш освічених читачів «Таймс». «Манчестер гардіан» пов'язує їх з питанням халіфату: «Вони [священні місця] перейшли до рук турків у 1516 р., коли султан вперше став халіфом, і їх остаточна втрата завдасть серйозного удару по престижу турецького володаря... навіть зрештою зруйнує

його авторитет як релігійного лідера визнаного більшістю магометян. Халіфат здобутий шляхом захоплення може бути втрачений аналогічним чином» [12]. Отже, бачимо, автора «Манчестер гардіан» не турбує, як твердження про те, що внаслідок повстання османські султани можуть втратити халіфат, вплине на лояльність мусульманських підданих Британії.

Стаття в «Таймс» подає повідомлення Рейтер в іншому контексті. Читачу нагадують не про значення захоплених міст для ісламу, а про декларацію від листопада 1914 р. щодо недоторканості священних місць ісламу, поки вони перебувають під незалежною мусульманською владою і про обіцянку уряду не втручатись у питання релігії [7]. Вже це вказує, що автор статті в «Таймс» більш зважав на вплив подій в Мецці на мусульманську думку. Ніби випереджаючи можливе невдоволення позицією Британії журналіст пояснює, чому вона не втручається.

У «Таймс» витoki повстання пояснюються обуренням німецьким контролем над Стамбулом: «магометяни [не араби! – *Т. Ш.*] стали почувати, що Туреччина нарешті втратила право на контроль над Меккою та Медіною і над паломництвом набожних мусульман до цих священних точок. Ніде це обурення не було гіркішим ніж в Аравії, і, відповідно до повідомлення, у самій Мецці» [7]. Особлива релігійна набожність, як в цьому останньому реченні, також наголошується в статті в «Манчестер гардіан»: «коли, після смерті Магомета, племена пустелі відмовили у покірності Абу Бакру, другому халіфу, Мекка, Медіна і Таїф лишилися вірним» [12].

Отже, через повідомлення Рейтер, у «Таймс» і «Манчестер гардіан» розглядають повстання у контексті паломництва і трактують його саме як повстання священних місць ісламу. Тож, не дивно, що обидві газети звертають увагу на особливу правдивість населення та лідера Мекки. Та основна різниця у коментарях цих газет полягає у більш обережному тоні коментарів «Таймс», які адресовано також до мусульманського населення імперії, та у чітких вказівках стосовно повстання з питанням халіфату в «Манчестер гардіан». Ця різниця може бути простежена і в інших статтях цих газет.

«Таймс» наголошує, що повстання було викликане відхиленням османів від ісламу. Проголошувалось, що покора німцям стала причиною того, що шериф вирішив скинути турецьке ярмо [5; 7; 8; 24]. Саме тому у кількох статтях «Таймс» цитується звернення ага-хана від 1914 р. до мусульман Індії та британських домініонів, в якому він попереджає, що перетворюючись на зброю в руках німців, Османська імперія «втратить свою позицію як речника ісламу» [21, 24]. Інтерпретується, що саме це і сталось у Мецці.

Втраті релігійного авторитету османськими володарями протиставляється релігійний авторитет шерифа Мекки. «Як тільки банда циган, чужинців та атеїстів, що домінують у Комітеті єдності та прогресу вийшли на денне світло, стало ясно, що ортодоксальні мусульмани Аравії, чийм головним представником є великий шериф, врешті-решт, виштовхнуть турків з Мекки» [24]. Шериф характеризувався як дуже набожний та глибоко шанований серед мусульман «частково через свій родовід, і тому що походив з племені корейш, до якого належав пророк» [24]. Хоча питання халіфата не порушено, воно наявне «між рядків»: адже риси Хусейна, які наголошуються, є саме тими, яких бракує султану.

Через посилання на декларацію про недоторканість священних місць ісламу стверджується, що Британія не буде втручатись у перебіг повстання, але готова визнати шерифа як незалежного мусульманського правителя священних місць [7; 24]. Лорд Кромер в парламенті навіть висловив припущення, що, можливо, саме декларація щодо недоторканості священних місць ісламу заохотила шерифа до повстання проти Османської імперії [16]. Стверджується, що британський уряд завжди ставився з симпатією до арабських прагнень, але поки Османська імперія не була серед британських ворогів, вони утримувались від втручання. З чого можна зробити висновок, що тепер Британія буде підтримувати арабів, однак у наступному реченні стверджується, що Британія і надалі буде утримуватись від втручання у справи ісламу й захищати священні місця Мекки і Медини від агресії [7]. Отже, симпатія до шерифа висловлюється дуже обережно.

Статті в «Таймс» сповнені очікувань, що повстання святих місць матиме відгук у усьому мусульманському світі [5; 16; 24]. Передбачалось, що повстання шерифа Мекки буде підтримано повстанням в Кербелі [7; 24; 16]. У «Таймс» зазначалось, що для турків повстання означає провал їхнього удаваного джихаду та занепад духовного престижу султана [15], повідомляється, що новини про нього приховувались в Константинополі [6, 13]. А кореспондент «Таймс» з Балкан повідомляє, що, за його джерелами, улема і шейх-юль-іслам Стамбулу «співчують великому шерифу, який вони сподіваються, оголосить себе халіфом та здобуде визнання мусульманського світу» [22].

Кореспонденти «Таймс» повідомляли про те, як новини про повстання зустріли в Єгипті [9, 15] та Індії [7, 10]. Висловлюється надія, що дії шерифа зроблять паломництва більш безпечним [8]. Кореспондент «Таймс» в Бомбеї зазначає, що «мусульмани Індії зі значним інтересом спостерігають за діями великого шерифа й араб-

ських племен», оскільки вони «занадто довго страждали від поборів і пограбувань під час паломництва», і що мусульмани в Калькуті сподіваються, що шериф зможе забезпечити безпеку паломництв» [10].

Кореспондент з Єгипту доповідав, що новина про повстання в Мецці отримала більш уваги в країні ніж будь-яка інша подія війни, мусульманська спільнота була глибоко зворушена декларацією шерифа [9] й обурена викриттям турецьких жорстокостей і неповаги до приписів ісламу [9]. Улема і студенти аль-Азгарської мечеті співчували руху в Мецці [15].

Таким чином, в «Таймс» повстання пояснюється поширенням младотурками приписів ісламу і втратою незалежності й німецького контролю. Наголошуються ті риси шерифа, які підсилюють його релігійний престиж. Однак питання халіфату прямо не порушено. Випереджаючи негативну реакцію мусульманських підданих, зазначено, що такий розвиток подій був передбачений ага-ханом ще на початку війни і що, згідно з декларацією про недоторканність священних місць ісламу, уряд не втручається. Однак, сподівання на те, що шериф зможе убезпечити хаджу, можна трактувати як вияв британської симпатії.

Якщо ми маємо близько 50-ти статей присвячених повстанню у «Таймс», то кількість статей, що висвітлює це питання, у «Манчестер гардіан» і «Обзервер» значно менша: 8–10 статей в «Манчестер гардіан» і лише 2 статті в «Обзервер». Це пояснюється як відсутністю власних кореспондентів за межами Британії у цих газет, так і тим що їхня читацька аудиторія була менш зацікавлена питаннями імперії.

Проте навіть ці статті дають змогу твердити, що висвітлення подій у Хіджазі як релігійно значущих не було характерним лише для «Таймс». Статті «Манчестер гардіан» і «Обзервер» також порушують проблеми важливості священних місць для ісламу, релігійного престижу шерифа Мекки, сподівання щодо повстання. Порівняно з «Таймс» означені питання розглянуто у зв'язку з ідеєю халіфату та релігійного лідерства в мусульманському світі. Натомість паломництво майже не згадується [14; 17].

Причиною вигнання турків з Мекки «духовним охоронцем святих місць ісламу», як і в «Таймс», проголошується недотримання турками норм ісламу, зокрема заклик до джихаду «на допомогу невірним [німцям. – Т. Щ.] суперечить закону і здоровому глузду з точки зору Мекки» [14]. Однак порівняно з «Таймс» це прямо пов'язано з питанням халіфату. Доводиться, що, «незважаючи на значні і безперервні хабарі» та «обіг численних брошур, покликаних довести його претензії на халіфат», місцеві духовні лідери не визнавали істинним халіфом «турецького правителя Західної Монголії», бо закон ісламу,

книги з юриспруденції, теології та історії майже одноставно стверджують, що халіф повинен бути з арабського племені корейш [3, 14].

Значення повстання для Британії, Османської імперії, халіфату в цих газетах розглядається оптимістичніше. Як і в «Таймс», очікується, що повстання знайде відгук в усьому мусульманському світі, зокрема, спровокує повстання в Кербелі [3, 25]. У «Манчестер гардіан» зроблено припущення, що «Туреччина приречена, уражена [повстанням] у найбільш життєво важливу точку» [3], бо цей удар завдали мусульмани, а не християни [23]. Наступна цитата тісно пов'язує повстання з інститутом халіфату: «Своїм впливом в мусульманському світі Туреччина частково завдячує контролю над трьома священними містами ісламу – Мекка, Медина та Єрусалим. Дії шерифа Мекки, визнаного тепер як суверена Хіджазу і одного з могутніх релігійних особистостей магометянського світу, значно похитнула претензії султана Туреччини на халіфат, лідерство над вірними, і позбавляє його також найбільш священного з трьох міст» [23].

Порівняно з обережними коментарями «Таймс», інтерпретація повстання в «Манчестер гардіан» та «Обзервер» більш вільна. «Священна війна оголошена в Берліні повернулася проти кайзера і його радників», – зазначено у «Манчестер гардіан» [3]. Така сама оцінка повстання і на карикатурі в «Байстендер». На ній шериф Мекки (чи узагальнено «араб») атакує султана та кайзера. Художник вкладає до вуст султана слова: «Так, [...] ми розпочали “Священну війну”, але вона йде не в той бік» [4, с.65].

Якщо статті «Таймс» підтримують офіційну лінію британської політики щодо невтручання у справи ісламу, то «Манчестер гардіан» та «Обзервер» закликають скористатися з повстання. «Зараз, коли Туреччина є нашим офіційним ворогом, жодна держава не зацікавлена в руйнуванні претензій Туреччини на гегемонію в мусульманському світі більше ніж ми» [23]. В «Обзервер» зазначено, що «питання, порушене на Близькому Сході арабською революцією, надає моральні права, які [...] можуть мати далекоглядні позитивні наслідки» [25].

Таким чином, арабське повстання шерифа Мекки Хусейна в 1916 р. розглядалося в британській пресі у тісному зв'язку з питаннями лояльності мусульман і халіфату. «Таймс» була дуже обережною у його висвітленні, тоді як «Манчестер гардіан» і «Обзервер» прямо вказують на зв'язок повстання з питанням халіфату. Національне повстання в Мецці могло спровокувати небажану реакцію мусульман Індії та Єгипту і змусити їх стати на бік халіфа. А повстання, викликане релігійним невдоволенням, мало більшу вірогідність знайти розуміння поза Хіджазом.

1. Лиддел Гарт Б. Полковник Лоуренс // Лоуренс Аравийский. – СПб. : Terra Fantastica, 2002. – С. 276–552.
2. Antonius G. The Arab awakening : the story of the Arab national movement / George Antonius. – London : Hamish Hamilton, 1945. – 471 p.
3. At the Back of the Revolt // The Manchester Guardian. – 1916. – 26 June. – P. 10
4. Douglas R. The Great War, 1914–1918 : the cartoonist's view / Roy Douglas. – London : Routledge, 1995 – 165 p.
5. The Fighting in Macedonia // The Times. – 1916. – 28 August. – P. 7.
6. German News of the Arab 'Treason' // The Times. – 1916. – 10 August. – P. 5.
7. Great Arab Revolt // The Times. – 1916. – 22 June. – P. 9.
8. Great Britain and the Holy Places // The Times. – 1916. – 28 July. – P. 7.
9. Imperial And Foreign News Items // The Times. – 1916. – 4 September. – P. 7.
10. India And The Mecca Revolt // The Times. – 1916. – 26 June. – P. 8.
11. Lawrence T. E. Seven pillars of wisdom / Thomas Edward Lawrence. – New York : Anchor books, a division of Random House Inc., 1991. – 672 p.
12. Mecca Captured. Arabs rise against Turkey // The Manchester Guardian. – 1916. – 22 June. – P. 5.
13. Mecca and The Holy Places // The Times. – 1916. – 29 June. – P. 7.
14. Miscellany // The Manchester Guardian. – 1916. – 31 July. – P. 3.
15. Moslem World And Mecca Revolt // The Times. – 1916. – 27 June. – P. 7.
16. Parliament. Lord Selborne And The Cabinet // The Times. – 1916. – 28 June. – P. 12.
17. Recent Events in Arabia and the Soudan. Sir R. Wingate's success // The Manchester Guardian. – 1916. – 28 June. – P. 3.
18. Sherif Of Mecca On His Revolt. Enver's Betrayal of Islam // The Times. – 1916. – 25 August. – P. 5
19. Tibi B. Arab nationalism: a critical enquiry / Bassam Tibi. – New York : St. Martin's Press, 1991. – 326 p.
20. Turkey Denounced. Grand Sherif on Enver Pasha's crimes // The Manchester Guardian. – 1916. – 26 August. – P. 7.
21. The Trusteeship of Islam // The Times. – 1916. – 22 June. – P. 7.
22. Tyranny of the Young Turk. Secret movement for its overthrow. Sympathy with Arab revolt // The Times. – 1916. – 7 August. – P. 6.
23. Turkey and Arabia // The Manchester Guardian. – 1917. – 4 January. – P. 4.
24. The Revolt of Islam // The Times. – 1916. – 22 June. – P. 9.
25. The Revolt of Islam // The Observer. – 1916. – 25 June. – P. 8.
26. Wallach J. Desert Queen : The Extraordinary Life of Gertrude Bell / J. Wallach. – New York : Doubleday, 1996.

T. Shchestiuk

THE ARAB REVOLT OF 1916 IN THE BRITISH PRESS

The article discusses the coverage of the Arab revolt of 1916 in the British press. The author compares articles from the Times, the Manchester Guardian and the Observer. It is suggested that all three newspapers regard the revolt as religious: either as the revolt of Holy places of Islam or revolt of Grand Sharif of Mecca.

Keywords: press, the Arab Revolt, caliphate, Islam, the Great War.